

HAL
open science

Dobová recepcie školy Annales v českých historických časopisech v 60. letech 20. století

Doubravka Olšáková

► **To cite this version:**

Doubravka Olšáková. Dobová recepcie školy Annales v českých historických časopisech v 60. letech 20. století. Cahiers du CEFRES, 2003, Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích, 29, pp.179-196. halshs-01233052

HAL Id: halshs-01233052

<https://shs.hal.science/halshs-01233052>

Submitted on 24 Nov 2015

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Cahiers du CEFRES

N° 29, Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích
Pavla Horská, Martin Nodl, Antonín Kostlán (Ed.)

Doubravka OLŠÁKOVÁ

Dobová recepce školy Annales v českých historických časopisech v 60. letech 20. století

Référence électronique / electronic reference :

Doubravka Olšáková, « Dobová recepce školy Annales v českých historických časopisech v 60. letech 20. století », Cahiers du CEFRES. N° 29, Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích (ed. Pavla Horská, Martin Nodl, Antonín Kostlán).

Mis en ligne en / published on : mai 2010 / may 2010

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c29/olsakova_2003_skola_annaes_ceske_casopisy.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

DOBOVÁ RECEPCE ŠKOLY ANNALES V ČESKÝCH HISTORICKÝCH ČASOPISECH V 60. LETECH 20. STOLETÍ

DOUBRAVKA OLŠÁKOVÁ

Problém dobové recepce *Annales* v českých historických časopisech nezahrnuje ve výsledných výstupech předběžného výzkumu pouze problém schopnosti české historiografie absorbovat a aktivně sledovat vlivy a vývoj světové historiografie v době 60. let, kdy z povahy politického režimu byly podmínky historického výzkumu v Čechách velmi ztížené a značně omezené, ale vztahuje se také aktivně k době svého vzniku, tedy znovu k oněm 60. letům 20. století a k celospolečenské proměně, již česká společnost v té době prodělávala. Tato skutečnost chce zohlednit i tento příspěvek, a proto sleduje stejnou strukturu. Výzkum pro léta 1959-1971 byl proveden na dvou titulech historických časopisů – *Československého historického časopisu* a na *Dějínách a současnost*. Výběr titulů byl učiněn tak, aby byl zastoupen jak časopis odborné úrovně, tak časopis charakteru popularizačního.

Jaká tedy byla základní charakteristika daného období z pohledu recepce školy *Annales*? Oním prvním významnějším obdobím je období mezi léty 1960-1963, kdy zprávy o dílech a studiích z okruhu školy *Annales* nedosahují ani jedné třetiny z počtu recenzované či zohledňované francouzské produkce marxistických historiků,¹ od roku 1963 až do roku 1965 je potom patrný pomalý nárůst, kdy z jedné třetiny se sledovaná produkce dostává až na polovinu z podílu francouzsky sledované marxisticky orientované literatury. Rok 1965 se potom jeví jako klíčový, neboť od tohoto roku se produkce školy *Annales* z rubriky zprávy, kde byla po celou dobu reflektována, dostává i do rubriky věnované přímo recenzím. Kromě tohoto posunu je od roku 1965 patrný i nárůst sledované literatury na úkor marxistických děl, neboť od onoho roku jej

¹ V rámci dané statě je nutno vysvětlit způsob rozlišení mezi marxistickými a nemarxistickými historiky, který byl použit při sestavování tohoto přehledu. K tomuto rozlišení, u něhož jsem si vědoma terminologických problémů, neboť ne každý francouzský marxisticky smýšlející historik byl českou historiografií nahlížen jako onen „pravý“ marxistický historik, jsem přistoupila na základě dobového rozlišení francouzské historiografie z českého pohledu – srov. JAROSLAV KUDRNA, *Francouzská buržoazní historiografie 1944-1980 (Mimo školu Annales)*, *Československý časopis historický* 35/1987, s. 694-704, tak i na základě rozlišení, které je běžně užíváno v současné francouzské historiografii: GUY BOURDÉ, HERVÉ MARTIN, *Les écoles historiques*, Paris 1997. V dalším textu tedy pojmem „marxistický historik“, „marxistická provenience“, atd. rozumím historiky a díla, jejichž práce a závěry byly ideologicky více či méně blízké závěrům oficiální dobové české historiografie.

sledovaná produkce školy Annales překračuje dvojnásobně a roku 1967, kdy zájem ČsČH o školu Annales vrcholí, dokonce trojnásobně. Tento trend silného zastoupení sledované produkce Annales pak pokračuje až do roku 1971, kdy však postupně klesá a dostává se znovu na polovinu marxistické provenience, přičemž recenze historických děl školy Annales, které se v rubrice recenzí objevovaly bez přestávky od roku 1965 až do roku 1969, roku 1970 zcela mizí a jejich místo znovu nahrazují knihy francouzských marxistických historiků.

Tento slibný vývoj, který byl přerušen důsledky roku 1968, lze interpretovat nejen uvolňováním celospolečenské situace, ale také děním na půdě světové historiografie. Na počátku 60. let totiž v české historiografii dochází k vyrovnávání se s historií tzv. kultu osobnosti a s její produkcí. Kritika, jíž podrobili četní historikové tuto předchozí periodu, se obrací také k úkolům české historiografie do budoucna a jako jeden z nosných požadavků je uváděna nutnost vypořádat se s metodami buržoazní historiografie: „Prvním úkolem naší historiografie nyní nemůže být nic jiného, než vypořádat se z pozic marxismu s oněmi živými metodickými a teoretickými problémy, které donedávna byly, díky panujícímu dogmatismu v řadách marxistů, výlučnou doménou buržoazních historiků a filozofů.“² Již jsme viděli, že od roku 1963 dochází postupně k nárůstu recenzovaných knih, byť se většina týkala zejména ekonomických vztahů a poměrů ve společnostech a určujícím pohledem referenta zůstalo prizma metod marxistické historiografie.

Dalším významným mezníkem se stává rok 1965, kdy se ve Vídni uskutečnil 12. Mezinárodní kongres historických věd. Do roku 1955, kdy se konal historický kongres v Římě, odmítali západní historikové jakoukoli spolupráci s marxistickými historiky ze zemí východního bloku; na kongresu roku 1960 ve Stockholmu již tito historikové měli právo aktivněji zasáhnout do debat, ale teprve v roce 1965 na již zmiňovaném kongresu ve Vídni byli marxističtí historikové uznáni svými západními kolegy za rovnoprávné spolupracovníky. Svůj podíl na tomto pro marxistické historiky jistě pozitivním vývoji měl i rozmach či spíše úspěch metod marxistické historiografie, kterých ve velké míře užívala právě škola Annales.³ Obdobný vývoj se zdá z dnešního pohledu také nezbytnou podmínkou změny postoje ČsČH ke škole Annales jako takové.

² ZDENĚK ŠOLLE, *O integrálním pojetí dějin*, Dějiny a současnost 5/1963, č. 11-12, s. 4.

³ ANTONÍN ŠNEJDÁREK, *Sjezd historiků ve Vídni*, Dějiny a současnost 7/1965, č. 12, s. 27: „Pro marxistické historiky zde bylo zvláště potěšitelné konstatovat, jak hluboko pronikl za uplynulá léta marxismus do metodologie historiografie a jak se vytvořily různé školy používající marxistické výzkumné metody nebo mnohých prostředků této metody. Mezi nimi se jako zvláště významná ukázala francouzská historická škola zvaná podle svého vedoucího časopisu Les Annales.“

Všeobecnou charakteristikou sledovaných zpráv a recenzí je zpočátku snaha ostře od sebe rozlišit francouzskou produkci marxistickou a nemarxistickou. Zpravidla v téměř každé zprávě nalezneme v úvodu upozornění na to, že daný autor je např. členem Komunistické strany Francie, marxistickým historikem apod. Tento jednoznačný pohled skrze marxismus je však aplikován i na hodnocení jednotlivých nemarxistických historiků. Tak například při hodnocení díla zakladatele školy Annales Marca Blocha můžeme číst: „Bloch nebyl marxista, nesporně ale byl jedním z největších a nejpokrokovějších buržoazních historiků.“⁴ Při pokusu o charakteristiku hlavních trendů patrných ve zprávách lze říci, že převládají práce věnované hospodářským poměrům, v nichž je autorům velmi často vytykána nevyjasněnost základních výrobních vztahů ve společnosti.

V souvislosti se základními díly školy Annales a jejich uvedením do českého kontextu je zajímavé, že se tato díla dostávala do povědomí české historické obce zpravidla skrze polské překlady těchto děl. Například zmiňovaná citace charakterizující Blocha z jednoho takového příspěvku o polském překladu pochází. Svou roli zde hrál nejen francouzský jazyk, jenž se jevil pro mnohé české historiky hůře dostupnější nežli polština, ale s největší pravděpodobností i pokrok polské historiografie, která vlivy školy Annales vstřebávala průběžně a již na počátku 60. let vznikaly v Polsku fundované práce založené na postupech a metodách převzatých právě od francouzských historiků.

Ve vztahu školy Annales a české historiografie je potom třeba upozornit na Grausovu recenzi Dubyho *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, ve které se v rámci ČsČH poprvé objevuje zpětná kritika jednostranného zaměření české historiografie spolu s programem vytyčujícím jí do budoucna hlavní body: „Tato různá akcentuace [akcentuace zeměpisných a demografických faktorů], zvláště nápadná vzhledem k našim pracem, spočívá do značné míry v zaměření francouzské historiografie, která je již tradičně ve studiu hospodářských dějin orientována hodně zeměpisně – sociologicky. Myslím, že by podobné doplnění našeho studia bádání velmi prospělo; přespříliš jednostranná orientace na techniku a její mylné ztotožnění se <základnou> způsobily, že ostatní faktory byly v naší odborné literatuře příliš zanedbány a že se dokonce objevily pokusy i o lineární, přímočaré závěry z vývoje techniky pro vývoj společnosti a nadstavby.“⁵ Jako úkol české historiografie potom Graus

⁴ Československý časopis historický 9/1961, s. 280: „Degas není marxistou, jeho celkové hodnocení Boltzmann je však vcelku správné; vidí v něm fyzika – mechanického materialistu, který se zasloužil značně v boji proti tehdejšímu idealismu.“ (s. 290).

⁵ „Ačkoliv již tradiční tvar většiny zemědělského náradí a neobyčejná konzervativnost zemědělské techniky varují před tím, aby změny ve feudální společnosti byly příliš přímočaré spojovány s rozvojem technickým.“ – Československý časopis historický 11/1963, s. 47.

vytyčuje „publikovat ve větší míře práce ve světových jazycích, které by pak mohly mnohem bezprostředněji seznámit cizí badatele s výsledky naší práce a ovlivnit velké přehledné práce.“⁶

Přestože se tedy v tomto období dostává v rubrice zpráv pozornosti především marxistické produkci, na základě citační analýzy je patrný odlišný trend. Čeští historikové se zaměřením především na středověk se ve svých článcích opírají především o studie školy Annales, nikoli tedy o studie marxistické provenience.⁷ Zde tedy můžeme pozorovat dvě roviny recepce školy Annales: tou první je oficiální rovina, která je reflektována recenzní činností ČsČH a která straní především marxistickým směrům francouzské historiografie,⁸ tou druhou je potom faktická rovina, která reflektuje vlivy zcela jiné, tj. v převážné většině školu Annales.

Na počátku 60. let 20. století tak vztah ke škole Annales zůstává značně nevyrovnaný, takže např. v časopisu *Dějiny a současnost* otiskuje Jiřina Heroldová stať s názvem *Krize buržoazní historiografie*, v níž kritizuje metodologické, tj. nemarxistické postupy západní historiografie, a poté, co v dané stati zkritizuje zejména „nevhodný“ přístup francouzského historika Marroua, konstatuje: „Někteří historikové halí svou snahu o odstranění historických zákonitostí dokonce do frází o míru. Popis minulosti, minulých válek, revolucí atd. lidi ve světě jen rozněcuje, budí nacionalismus a nepřátelství. Proto je třeba psát <mírovou historii>, tj. omezit popis politických událostí na minimum a hlavně se nezmiňovat o revolučním hnutí. Proto chtějí psát jen a jen historii civilizace, kultury, vědy, neboť ta prý lidstvo spojuje.“⁹ Význam této stručné charakteristiky a zavržení jiného než marxistického bádání je nutno nahlížet ve světle poslání nově založeného časopisu *Dějiny a současnost*, jehož cílem bylo v první řadě šíření historických poznatků mezi nejširší veřejností. Na druhou stranu se však zdá, že právě tato skutečnost potvrzuje naše úvahy o dvou rovinách oficiálního a neoficiálního přijímání školy

⁶ Československý časopis historický 11/1963, s. 47.

⁷ Srov. MIROSLAV HROCH, DUŠAN TŘEŠTÍK, *Feudalismus v pojetí O. Brunnera*, Československý časopis historický 8/1960, s. 710-717; Československý časopis historický 12/1964, s. 99; Československý časopis historický 12/1964, s. 295; MIROSLAV HROCH, JOSEF PETRÁŇ, *K charakteristice krize feudalismu v XVI-XVII. století*, Československý časopis historický 12/1964, s. 347-364; BARBARA KRZEMIENSKA, DUŠAN TŘEŠTÍK, *Služebná organizace v raně středověkých Čechách* Československý časopis historický 12/1964, s. 637-667.

⁸ Srov. např. četné zprávy k Soboulovi: Československý časopis historický 8/1960, s. 768; Československý časopis historický 12/1964, s. 613; Československý časopis historický 14/1966, s. 303.

⁹ JIŘINA HEROLDOVÁ, *Krize buržoazní historie*, *Dějiny a současnost* 3/1961, č. 8, s. 2.

Annales. Další zmínky o tomto směru historického bádání bychom v *Dějínách a současnost* hledali marně: objevují se až mnohem později a jejich hodnocení Annales je již zcela jiného charakteru.

Zlomem v oficiálním pojmání školy Annales se zdá být již zmiňovaná recenze Dubyho díla, jejímž autorem byl František Graus. Jí je totiž škola Annales rehabilitována i v očích oficiálních marxistických historiků a s nimi i s proudem české historiografie. O tomto posunu svědčí i změna tónu různých příspěvků. Pokud bychom měli sledovat, jakým byl Marc Bloch historikem, pak bychom museli konstatovat, že roku 1964 již není čtenář upozorňován na to, že Bloch nebyl historikem marxistickým, leč že se jedná *pouze* o „velikého francouzského historika“.¹⁰

Zůstaňme však ještě na chvíli u onoho zlomu či přechodu, který v ČsČH symbolizuje změnu směru pojmání školy Annales. Metody školy Annales se tak dostávají do širšího povědomí a pro české historiky se stávají vítanou inspirací. Je to totiž znovu František Graus, který se inspiroval příkladem studie francouzské historičky Elisabeth Carpentierové věnované moru ve 14. století, a na základě této krátké studie, o níž referoval roku 1963,¹¹ potom sám přistupuje k obdobnému tématu i v českých reáliích, kde užívá pramenů, jejichž výběr byl inspirován zejména touto prací. V Grausově výsledném textu si potom o rok později všimá recenzent zejména množství nových údajů, které se Grausovi podařilo v průběhu jeho výzkumu nashromáždit z málo známých pramenů či edic.¹² Vzhledem k tomu, že prvotní francouzský text, který recenzoval Graus v roce 1963 se zabývá především problematikou pramenů k danému tématu, lze považovat za více než pravděpodobné, že Graus byl v tomto případě inspirován francouzskou metodologií. Zdá se tedy, že dveře jsou napříště škole Annales v ČsČH otevřeny. Největší zásluhy však na tom má s největší pravděpodobností právě František Graus.

Po této „oficiální“ změně postoje ČsČH k Annales dochází na jeho stránkách k přímé konfrontaci oficiální vydavatelské politiky českých nakladatelství s požadavky českých historiků, které však jen reflektovaly nutnost převést do českého prostředí základní metodologická díla západní historiografie. Nejmarkantněji se tento případ projevil na příkladu stručné zprávy Jaroslava Marka věnované v rubrice zpráv nejčastěji uváděnému francouzskému historikovi Albertu Soboulovi, jehož *Velká francouzská revoluce* vyšla roku 1963 ve slovenském vydání a roku následujícího ve vydání českém. Jaroslav Marek ve stručné zprávě napsal: „I když ponecháme stranou požadavek po jisté koordinaci nakladatelských plánů a i když nepochybujeme ani v nejmenším o vědeckých i spisovatelských hodnotách vydané knihy, nelze si nepovšimnout příliš jednostranné orientace překladů z francouzské

¹⁰ Československý časopis historický 12/1964, s. 112.

¹¹ Československý časopis historický 11/1963, s. 109.

¹² Československý časopis historický 12/1964, s. 112.

historiografie.¹³ V praxi tak dochází k vyhocení situace, která byla patrná již na rozporu mezi recenzovanými knihami a faktickými citacemi, kdy se tyto dvě roviny nikterak nepřekrývaly.

Poměry české historiografie ve vztahu k francouzské škole Annales se tak zdají normalizovat. Kromě již zmiňovaných prvků faktického přijetí metod této školy (či skupiny) totiž dochází k polemice ohledně marxismu a jeho metod. Již samotný fakt existence této polemiky, která byla ještě na počátku 60. let nemožná, je nepopíratelným důkazem uvolňování situace. Od rigidního zavrňování jakékoli zmínky o marxismu, jehož pravou interpretaci si osvojovali pouze historici socialistických zemí, se přechází k dialogu o možnostech marxismu jako výchozího bodu dalšího výzkumu. Počátek tohoto dialogu symbolizuje recenze Jaroslava Marka na kolektivní dílo třiceti francouzských historiků *L'histoire et ses méthodes*: „Je jistě předpokladem, aby francouzská historiografie vedla opravdový a užitečný dialog s marxistickým dějepisectvím; vede ho vlastně jako jediný nemarxistický proud západní historiografie.“¹⁴ Autoři různých zpráv si pak všímají vlivů, které se podílely na vzniku školy Annales, přičemž na rozdíl od počátku zájmu o Annales již není jméno Marxe opomíjeno, ba právě naopak, pisatelé zpráv se již roku 1965 dostávají k druhému extrému, tj. u žádného významnějšího stoupence školy Annales nezapomenou zdůraznit, že ten či onen historik se hlásil k Marxově odkazu či dokonce že jej považoval za svého učitele.¹⁵

Po tomto druhém extrému vyzdvihování školy Annales jako proudu západní historiografie zohledňujícím marxismus, který následoval po jejím naprostém zavrňování jako příkladu buržoazní historiografie uchylující se k bezhodnotové každodennosti apod., se o jakousi syntézu či spíše sladění českého historického myšlení pokusil roku 1967 Josef Macek ve své stati *Stav a úkoly historické vědy*, která reflektuje proměnu postoje české historiografie jako celku: „A nejde jenom o posun našich představ o soudobém socialismu, nýbrž – a myslím, že hlavně a především – o změnu v metodě myšlení, o opouštění dogmatické deformace marxismu, o rozvoj marxismu jakožto filozofického systému, otevřeného novým poznatkům věd a stále se podněty obohacujícího.“¹⁶ Dále se v tomto kontextu vyjadřuje přímo k problému marxismu historiků socialistických států a marxismu užívaného západní historiografií: „Dosavadní boj československého dějepisectví proti nepřátelským ideologiím ukazuje i potřebu jemnějšího rozlišování mezi protivníky. Je celá skupina historiků v kapitalistických zemích, jež se nehlásí k marxismu, a přesto nelze ji jednoduše

¹³ Československý časopis historický 13/1965, s. 303.

¹⁴ Československý časopis historický 13/1965, s. 221.

¹⁵ Československý časopis historický 13/1965, s. 129; Československý časopis historický 13/1965, s. 764.

¹⁶ JOSEF MACEK, *Stav a úkoly historické vědy*, Československý časopis historický 15/1967, s. 1.

zahrnout do buržoazní historiografie, neboť v mnoha vážných filozofických otázkách i v posuzování úlohy revoluce, lidu, třídního boje (...) v hodnocení celých epoch je v plné shodě s marxisty. Mám např. na mysli některé členy francouzské školy Annales či vynikajícího italského historika E. Garina, anglického E. H. Carrů či amerického W. Fergusona atp.¹⁷ Časová pauza, která se nachází mezi tímto oficiálním vyjádřením ke stavu české historiografie a mezi faktickým zohledněním tohoto problému právě ve vztahu ke škole Annales (dokonce se zdá, že škola Annales plnila v tomto kontextu roli jakéhosi katalyzátoru), znovu upozorňuje na faktickou dvojkolejnost české historiografie. Mackův projev dokonce v tomto kontextu zůstává daleko za faktickým vývojem postoje ke škole Annales, který jsme sledovali na stránkách ČsČH, neboť si zachovává do jisté míry svou konzervativnost, když dále tvrdí, že postoj těchto „pokrokových demokratických historiků“ představuje obdobnou situaci, v jaké se nacházel před rokem 1918 i Zdeněk Nejedlý, a je úkolem české historiografie získat je pro své názory a postoje.

Od debaty o marxismu jako konstitutivním prvku historického výzkumu se potom debata přesouvá přímo k „objevování“ strukturalismu, na nějž upozorňoval ve svých článcích především Jaroslav Marek, poprvé již roku 1964 v článku věnovaném Marcu Blochovi, Lucienu Febvrovi a Annales v *Dějínách a současnost*.¹⁸ Jeho esej představuje jedno z prvních filozoficky orientovaných zamyšlení na téma marxismu jako filozofického směru a jeho vztahu k metodologii školy Annales. Marek zde konstatuje, že marxismus představuje jen jeden z filozofických směrů podílejících se na vzniku metodologie této školy a je to právě on, kdo se společně se strukturalismem stal základem pluralistického výkladu skutečnosti za pomoci nově vytvořené metodologie.

Doba největšího zájmu o strukturalismus potom nastává od roku 1967, kdy zprávy o těchto dílech pronikají i na stránky ČsČH, kde o teoretických dílech věnovaných strukturalismu referuje nikoliv Jaroslav Marek, jak by se mohlo na první pohled zdát, ale František Graus a Josef Macek. František Graus tak ve svém příspěvku upozorňuje na pojem tzv. „genetického strukturalismu“, což je prý podle Goldmannova pojetí metoda Hegla, Marxe a Freuda a poté Lukacse a Plageta. Roku 1969 je potom v *Dějínách a současnost* věnována strukturalismu celá série článků, která je však předčasně ukončena zastavením činnosti tohoto časopisu. Jaroslav Marek se v jakémsi úvodním článku tohoto cyklu věnuje charakteristice Braudelova díla, ve které upozorňuje na nezamýšlené důsledky uvedení strukturalistické teorie do historiografie, přičemž se opírá také o charakteristiku francouzské strukturalistické filozofie, kterou podal v českém prostředí Jan Patočka. Největším problémem se tak na pozadí

¹⁷ JOSEF MACEK, *Stav a úkoly historické vědy*, Československý časopis historický 15/1967, s. 30.

¹⁸ JAROSLAV MAREK, *Marc Bloch, Lucien Febvre, Annales*, Dějiny a současnost 6/1964, č. 7, s. 29.

Braudelem nastíněné koncepce struktur jeví odhumanizování dějin, neboť dějiny se jeví pouze jako pohyb velkých mas bez možnosti aktivní lidské účasti. Slovy Jana Patočky potom charakteristiku jeho díla zakončuje slovy: „Budeme i toto pojetí pokládat za příznak konce antropologické orientace této kultury, konce orientace na člověka, <na jeho bytí, jeho vztahy k druhému, jeho zápas o sebe, to je o svobodu v dimenzi osobní a stále více pak v dimenzi společenské>.“¹⁹ Další dvě stati, které následovaly roku 1969 po úvodním textu zasvěcujícím do problematiky strukturalismu, se zabývají Claudem Lévi-Straussem a Michelelem Foucaultem. V nich je debata ohledně marxismu a jeho vztahu ke strukturalismu ještě více prohloubena. Například u Althussera uvádí Marek, že jeho interpretace marxismu, která jej zbavuje historismu a činí z něj strukturalismus, vyvolává polemiku na širokém mezinárodním fóru, a to nejen v kruzích filozofických, ale i historických. Určitý posun potom při interpretaci vztahu strukturalismu a historie, který se jakoby na první pohled vylučuje, nastává po vydání Foucaultovy *Les mots et les choses*, na jejichž základě lze ze strukturalistického pohledu označit dějiny přinejmenším za sled synchronních struktur. Avšak Jaroslav Marek nebyl jediným českým historikem, který zaznamenal tento „zhoubný“ vliv školy Annales na „dějinnost“ dějin. V článku *Současná krize našeho historického vědomí* z roku 1969 František Graus píše: „Latentně ahistorický je po mém soudu i strukturalismus, který se snaží ve svém důsledku nahradit genetický výklad rozborem současné struktury.“²⁰

Zastavme se na tomto místě u hlavních osobností recenzentů francouzských děl. Mezi nejpłodnější recenzenty a zpravodaje bezesporu patří Jaroslav Marek. Jeho zprávy upozorňující na základní díla tohoto směru lze v tomto časopisu nalézt již od počátku 60. let. Tento historik se však ve srovnání s dalšími recenzenty jeví na pozadí zpráv a recenzí také jakožto osobnost nejsvébytnější. Jeho zprávy ohledně děl školy Annales totiž nepředstavují pouhý výčet základních jevů, ale např. i ve stručných zprávách je jasně patrný jeho osobní názor. Ten je potom u Marka nejzřetelnější zejména v pozdějším období, kdy jeho názor na školu Annales vykrytalizoval do finální podoby. Jeho vývoj počíná snahou o zohlednění a nalezení rovnováhy mezi marxistickým přístupem historiografie české a marxistickým přístupem školy Annales. V mnoha zprávách zdůrazňuje problém zhodnocení výsledků české marxistické

¹⁹ JAROSLAV MAREK, *Marc Bloch, Lucien Febvre, Annales*, s. 21. Podobné závěry přijímá za své v další stati i Jaroslav Marek, neboť i v dalších textech podrobuje důsledky tohoto pojmání a nahlížení dějin kritice: „Ať je tomu jakkoliv, musíme dát za pravdu Sartrově výtce, že podle tohoto pojetí člověk už nemyslí, ale je myšlen, nevytváří mýty, ale mýty se vymýšlejí skrze člověka, nemluví, ale je mluven.“ – JAROSLAV MAREK, *O strukturalismu pro historiky, II. Claude Lévi-Strauss, Dějiny a současnost* 11/1969, č. 7, s. 19.

²⁰ FRANTIŠEK GRAUS, *Současná krize našeho historického vědomí*, Československý časopis historický 16/1968, s. 486.

historiografie a jejich vztahu k výsledkům historiografie francouzské a na počátku 60. let se snaží nalézt odpověď na otázku, jak vedle sebe mohou existovat tyto dva „ideologicky“ natolik podobné, a přesto tak rozdílné směry, jakými byl marxismus historiografie české a marxismus školy Annales.²¹ Jeho úvahy na toto téma však zůstávají díky omezenému prostoru rubriky „zpráv“ značně omezené a často jen v náznacích. S jistotou ale můžeme říci, že jedním z nejdůležitějších problémů, které Marek ve vývoji školy Annales reflektuje, je její vztah k dalším specifickým vědám – v tomto období převážně humanitního typu, později – jak uvidíme dále – především ve vztahu k vědám kvantifikujícím. Tento problém přetrvává v Markově myšlení přibližně až do roku 1966, přičemž první problém „odlidštění“ historie v podání školy Annales se objevuje v jeho recenzi díla *L'Histoire et ses méthodes*.²² Problém nalezení rovnováhy mezi užíváním kvantitativních metod v historii, disciplíně povýtce považované za obor čistě humanitní, se později mění v problém postavení člověka v historiografii vůbec. Prvním takovým signálem k zastavení se a zamyšlení nad rolí a funkcí člověka v pojetí historie bylo právě uvedení těchto exaktních věd do metodologie školy Annales. Z tohoto pohledu tedy Markovy úvahy na téma možnosti spolupráce různých společenských věd mezi sebou tvoří jakýsi předvoj zamýšlení se nad daným stavem. S postupným nárůstem zavádění kvantitativních metod do historie – prvním z příkladů, na němž Marek tento fakt vystavuje kritice, je roku 1966 literatury, na níž se snažili francouzští historikové Dupront a Flandrin aplikovat tyto postupy²³ – se důsledky používání těchto metod stávají zřetelnějšími.

Kritický tón, který se tedy začíná objevovat ve spojitosti snahy historiků školy Annales aplikovat postupy metod používaných např. při výzkumu hospodářských dějin i na ryze humanitní oblasti historického bádání, potom vrcholí zejména v letech 1967-69. Ve zprávě o Mandrouově *De la culture populaire aux 17ème et 18ème siècles* Marek polemizuje s touto metodou takto: „Mandrou však nemůže zaplašit nejistotu, zda přímá aplikace postupů běžných při analýze faktů např. ekonomických na tak složité fenomény, jakými jsou díla umělecká, nevede k příliš přímočarým závěrům, k nimž je nadto možno dospět i jednodušší cestou.“²⁴ Tento text je tak posledním Markovým zamyšlením nad metodou této školy, po něm již následují úvahy věnované problému „odosobnění“ historie v podání školy Annales, což můžeme považovat za přímý důsledek aplikace výše zmiňovaných metod. „Agresivní hospodářské a sociální

²¹ K tomuto problému se také velmi úzce pojí např. problém vztahu historie jakožto vědy a politické ekonomie, geografie, sociologie, psychologie, antropologie, atd., na který např. upozorňuje ve zprávě o díle Luciena Febvra – srov. *Československý časopis historický* 11/1963, s. 542.

²² *Československý časopis historický* 13/1965, s. 218-221.

²³ *Československý časopis historický* 14/1966, s. 256.

²⁴ *Československý časopis historický* 15/1967, s. 306.

dějiny zatlačily postupně jednotlivého člověka a jeho skutky na okraj vlastního historického procesu a učinily z něho jen průsečík společenských vztahů.²⁵ Do centra Markových úvah se tak dostává postavení člověka v tomto pojetí dějin, jejichž koncepce „longue durée“ člověka z tohoto procesu zcela vytěšňují. Dalším vytěšněním je potom ona aplikace statistik a kvantitativních metod na problém historického vývoje, čímž se na půdě světové historiografie stáváme pouze diváky postupného ústupu „problému člověka“ ze scény. Oním „odosobněním“ dějin, které je důsledkem tohoto vývoje, se dostávají dějiny civilizací, lidstva do pozice „nehybnosti“ a neměnnosti.

Domnívám se tak, že tato polemika Marka s metodami školy Annales nebyla důsledkem ani přetrváváním onoho marxistického tónu české historiografie vůči škole Annales z počátku 60. let, ale naopak svým vývojem, postupnou argumentací, nárůstem uvědomování si důsledků užívání metod tohoto – v té době velmi populárního – progresivního směru historického bádání může být tato Markova polemika dána za příklad vedení historického dialogu v době, která dialogům nebyla příliš nakloněna. Tímto svým počinem se potom Jaroslav Marek řadí mezi jedny z předních historiků oné doby.²⁶

Dalším významným recenzentem děl Annales se stala Pavla Horská, která svou pozornost soustředila na hospodářské a sociální dějiny, s pozdějším důrazem na problematiku historické demografie. Ze zpráv a recenzí se v prvotní etapě jako její hlavní zájem jeví vzájemné vztahy mezi sociální, ekonomickou a politickou složkou vývoje. Velmi často požaduje po autorech v závěru své zprávy či recenze jasné a ucelené stanovisko při interpretaci vztahů těchto tří složek, tj. např. vysvětlení vztahů vlastníků výrobních prostředků a námezdních dělníků apod.²⁷ Kromě Pavly Horské se historické demografii na stránkách

²⁵ Československý časopis historický 16/1967, s. 619.

²⁶ V poznámce pod čarou je nutno uvést, že Jaroslav Marek – jako zřejmě jediný z uváděných historiků (další výjimkou může být např. ale i Eduard Maur) – nikdy nenahlížel na daný problém nejdříve prizmatem vládnoucí ideologie české historiografie, ale vždy přistupoval k textu z pozice historika, který před sebou vidí úkol vyrovnat se s danými fakty. Na počátku 60. let občas prosvítá tón vyrovnávání se s daným problémem skrze marxistické pojetí dějin, ovšem nikdy v oné vyhraněné podobě, jakou byl Československý časopis historický „proslaven“. Od poloviny 60. let se potom jedná o polemiky s recenzovanými závěry bez jakékoli stopy ideologického náteru.

²⁷ Srov. Československý časopis historický 10/1962, s. 298; Československý časopis historický 10/1962, s. 441; Československý časopis historický 12/1964, s. 716.

ČsČH začíná od roku 1967 věnovat také Eduard Maur,²⁸ jehož pozornost se v předchozím období soustředila především na venkovskou problematiku.²⁹

Právě dva posledně jmenovaní historikové se později zasloužili o rozvinutí historické demografie v českém prostředí nejvíce. Zprávy věnované této problematice lze roztroušeně nalézt již na počátku 60. let, avšak hlavní období zájmu o historickou demografii na stránkách ČsČH lze pozorovat teprve ve druhé polovině 60. let. Dověšením tohoto zájmu o tento specifický obor historických věd byl roku 1967 završen založením *Komise pro historickou demografii* při ČSAV, v jejímž čele stála právě Pavla Horská a tajemníkem se stal Eduard Maur. V rámci působení této komise došlo také k založení historického časopisu *Historická demografie*. Vlivy francouzského bádání jsou v případě vzniku tohoto časopisu nepopíratelné - např. v prvním čísle časopisu *Historická demografie* je ze sedmi zpráv o zahraniční literatuře pět zprávami o literatuře francouzské.³⁰ České historické demografii se tak tímto počinem podařilo zařadit po bok evropské historiografie; vždyť např. francouzský časopis *Annales de démographie historique* vznikl v rozmezí let 1964-1966,³¹ tzn. těsně před založením *Komise pro historickou demografii*. Ve stejném roce – tzn. 1967 – potom vzniká při ČSAV i *Komise pro historickou geografii*, která stejně jako *Komise pro historickou demografii* vydává svůj vlastní časopis.

Slibný vývoj co do míry recepce školy *Annales* je ukončen v letech 1969-1970, kdy dochází ke stagnaci a k následnému obratu k vývoji na počátku 60. let. Ještě roku 1968 však František Graus publikuje v ČsČH stať *Současná krize našeho historického vědomí*,³² v níž nahlíží krizi „našeho historického vědomí“ jako krizi zapříčiněnou dvěma hlavními faktory: 1) neustále rostoucí specializací daných oborů; 2) ztrátou kulturní funkce historie v životě společnosti, která se promítá i do historiografie, která prochází i hlubokou vnitřní krizí, jakousi krizí nemožnosti nové „sebeidentifikace“ v tomto pozměněném prostředí. Jedním z mála směrů, který dokázal tuto krizi překonat a přijmout impulzy jiných věd, je podle něj právě škola *Annales*: „Tato škola vděčí za svůj vznik rozhodujícímu impulzu z ekonomie a především ze sociologie a její úzká vazba na moderní sociologii je dosud velmi zřetelně patrna, i když novější pokusy této <školy> (která ostatně představuje školu jen velmi vágní a nevyhraněnou; spíše by bylo asi vhodné mluvit o <směru>) se

²⁸ Srov. Československý časopis historický 15/1967, s. 759; Československý časopis historický 17/1969, s. 110.

²⁹ Srov. Československý časopis historický 12/1964, s. 440; Československý časopis historický 13/1965, s. 123.

³⁰ Srov. *Historická demografie* 1/1967-1969, s. 49-51.

³¹ Československý časopis historický 15/1967, s. 759.

³² FRANTIŠEK GRAUS, *Současná krize našeho historického vědomí*, Československý časopis historický 16/1968, s. 485-502.

pokoušejí navazovat na nejrůznější vědy, i na vědy přírodní.³³ Grausova snaha o překonání této krize odkazem na možnost přijetí nových podnětů nehistorických věd podle vzoru *Annales* však zůstala nenaplněna.

Poslední recenze, které se na konci 60. let 20. století věnují pracím *Annales*, se skrze recenzovaný text vztahují také k dobové realitě. Tím prvním textem je Grausova *glosa* týkající se knihy Roberta Mandroua *Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle. Analyse de psychologie historique*. Tento text zaobírající se vývojem historické psychologie na příkladu honů na čarodějnice se stal Grausovi prostředkem ke kritice soudobých poměrů: „Každý historik zná pocit překvapení, s kterým leckdy čte stará tvrzení a líčení, dojem jakési modernosti, aktuálnosti, který v něm dávno zašlá tvrzení vzbuzují. Nejednou čte historické líčení nebo souvěkou zprávu, jejichž podstata se mu zdá podivně známá, až si s překvapením uvědomí, že vlastně zažil situace zcela nebo zdánlivě totožné.“³⁴ Celý tento text pak dále osciluje mezi rovinou popisující obsah Mandrouova díla zaměřeného na zachycení davové psychiky a rovinou, která popisovaný obsah aktualizovala a „vracela“ jej do přítomnosti. (Jedním z charakteristických znaků tohoto postupu je Grausovo doplňování jakékoli zmínky o teozích přidavkem „v moderní době jejich nástupci“). Ostatně již samo vřazení této statě do rubriky *Glosy* vzbuzuje u čtenáře dojem „aktuálna“.

Dobou svého vzniku je poznamenána i recenze knihy Charlese Morazé *La logique de l'Histoire*, jejímž autorem je Jaroslav Marek. Ten potom v závěru píše: „V úvodu své knížky se Morazé vyznal, že popudem k jeho přemýšlení byla situace současného světa, jeho krize a hrozby. Naznačili jsme, že je přesvědčen o postupu racionálního a vědeckého poznání jako hlavní osnovy dějin. Tento krok vede k tomu, že si lidstvo začíná uvědomovat mezní situaci, ve které se nachází, a že poznává nutnost celkového řešení vlastního osudu. [...] O kolik je Morazéova knížka vzdálenější tradiční filozofii a teorii historie abstraktností a formálností svých konstrukcí, o tolik je blíží humanistickému poslání dějepisce.“³⁵

Již na počátku našeho textu jsme se dotkli problematiky českého prostředí, francouzštiny a polských překladů základních děl školy *Annales*. V době, kdy *Annales* nebyly českou historiografií otevřeně přijímány, pronikaly díla těchto historiků do českého prostředí skrze polské překlady. V okamžiku, kdy se postoj k této větvi západní historiografie vrací „do starých kolejí“, je patrný obdobný vývoj. Na stránky ČsČH se totiž znovu vracejí polské překlady a studie, přičemž pozornost, která je jim procentuálně věnována zdaleka

³³ FRANTIŠEK GRAUS, *Současná krize našeho historického vědomí*, s. 492.

³⁴ FRANTIŠEK GRAUS, *Hon na čarodějnice*, *Československý časopis historický* 17/1969, s. 190.

³⁵ *Československý časopis historický* 17/1969, s. 202.

převažuje pozornost, která je věnována francouzské literatuře obdobného zaměření.³⁶

Zdá se tak, že onen krátký časový úsek, na němž byl výzkum proveden, hraje pro vývoj vztahu české historiografie ke škole Annales velmi důležitou úlohu. Dobová recepce školy Annales v 60. letech 20. století zde totiž prošla několika fázemi, kdy na počátku je jasně patrný trend jejího odmítání jakožto vyhraněné představitelky buržoazní historiografie a jejího radikálního křídla. Pozdější změna postoje ke škole Annales, pro kterou bylo zejména na počátku charakteristickým výrazem naprosté obrácení hodnotících znamének, byla s největší pravděpodobností možná nejen pod vlivem vývoje československé historiografie jako takové, ale také díky vývoji světové historiografie (zejména ve vztahu k historikům socialistických států). Po těchto dvou protichůdných etapách dochází k faktickému ustálení poměrů české historiografie ke škole Annales, který je však přerušen důsledky politického dění v Československu po roce 1968. Podrobnější výzkum provedený v delším časovém úseku by mohl tuto tezi potvrdit.

³⁶ Srov. Československý časopis historický 19/1971, s. 446 – zpráva o JACQUES LE GOFF, *Kultura średniowiecznej Europy*, Warszawa 1970; Československý časopis historický 19/1971, s. 289 – zpráva o studii BRONISLAWA GEREMKA, *O grupach marginalnych w mieście średniowiecznym*, *Kwartalnik historyczny* 77/1970, s. 539-554.